

Полтавський державний педагогічний університет імені
В.Г.Короленка

Кафедра історії України

Програма спецкурсу
“Історична урбаністика”

Укладач ас. Коваленко О.В.

Полтава-2006

Пояснювальна записка

Предмет и завдання курсу. Спецкурс присвячений одному з найважливіших явищ соціальної, економічної та політичної історії людства. Розглядає генезу міст, їх хронологічну, просторову, етнічну специфіку, місто як соціальний організм, розвиток та особливості українських міст.

Спецкурс розрахований на 22 години, з яких 14 годин лекцій, 4 години самостійної роботи, 4 години залік.

Міста знаходяться у полі зору урбаністики — однієї з відносно нових галузей наукового знання: злиття історичних, географічних, економічних, демографічних та ін. спеціальностей. Але ця наука має ряд традицій у дослідженні міст та міського життя та плеяду вчених, яких можна назвати урбаністами. Тому у курсі частка відведена історіографії та стану розробки теоретичних проблем сучасної української історичної урбаністики.

Хронологічні межі курсу: від початку формування давньоруських міст до середини XIX століття (до початку стадії промислового розвитку міст і набуття містами у цьому зв'язку інших функціональних та просторових особливостей).

Завдання курсу. Розглянути місце та значення міст в українській історії на різних етапах. Висвітлення історіографічних та методологічних проблем виникнення та становлення ранньослов'янських міст. Акцентувати увагу на залежність між становленням міст, їх топографією та окремими аспектами розвитку від географічного середовища. Прослідкувати еволюцію самоуправління міст, від давньоруських міст до міст з магдебургським правом. З'ясувати специфіку магдебургії на українських землях. Показати соціальний, економічний розвиток міст XVI-XVIII ст. Окрема увага приділяється столицям української держави. Для створення цілісного уявлення про місто подається короткий екскурс в історичну топографію міст

XVII-XVIII ст., фортифікаційне вирішення фортець, окремі елементи соціальної топографії.

Програма складена з врахуванням необхідності вивчення студентами курсу, виходячи з логічних та структурних зв'язків між темами, ознайомлення з основними понятійним апаратом та категоріями історичної урбаністики на рівні введення до дисципліни.

Програма спецкурсу

Тема 1: Теоретико-методологічні засади історичної урбаністики.

Історіографія досліджень історичної урбаністики на українських землях. Специфіка історичної регіоналістики. Основні підходи вивчення міст в регіональному аспекті. Теоретичні засади урбаністики. Культурна екологія міста. Містобудівельні процеси сучасності. Містознавство в умовах глобалізації. Місто як осередок цивілізації. Пам'яткоохоронництво. Українські пам'яткоохоронні заклади. Основні поняття курсу: місто, град, городище, історичне місто, образ міста, історичний населений пункт, історичний ареал населеного міста, архітектурна пам'ятка. Типологія міст. Об'єкт та предмет історичної урбаністики.

Тема 2. Розвиток ранньосередньовічних міст на території України.

Походження давніх східнослов'янських міст. Історіографія питання. Концепції розвитку міста. Матеріалістична концепція становлення міста. Гіпотези походження давньоруських міст. Форми місцевого життя: торгово-ремісничий, общинно-феодальний, феодальний або державницький. Військова функція давньоруського міста. Господарська діяльність руського ранньофеодального міста. Ремесло давньоруського міста. Давньоруські міста — центри зосередження місцевої та зовнішньої торгівлі. Топографічна структура давньоруського міста.

Тема 3. Особливості планування та забудова поселень XV-XVIII ст.

Розвиток населених пунктів і XVI-XVIII ст. Колонізація Лівобережної України. Фортеці Поділля та Волині. Типи укріплень Західної України. Фортеці Полтавщини та Слобожанщини. Дерев'яно-земляні укріплення. Козацькі традиції фортифікації. Типи поселень: гніздові, кушові, лінійні, регулярно-планові, безсистемні, багатодвірні. Географічні зони переважання типів забудов. Військові поселення — це історична форма особливої організації війська. Вплив архаїчної форми сімейно-родових відносин та форм общинного землекористування на типи забудов. Типи дворів. Виникнення і розвиток окремих форм і типів забудови сільських садиб зумовлені цілим комплексом взаємопов'язаних факторів: переважаючою формою господарювання сільської сім'ї, природноекономічними умовами конкретної місцевості; формою і складом сім'ї, економічною заможністю господарів садиби; етнічними традиціями, існуючими формами земельної власності, характером відносин і зв'язків між індивідуальною та суспільною формами виробництва.

Тема 4. Міське управління в XVI-XVIII ст.

Поняття магдебурського права. Поширення його на Україні. Шродське та Хелминське право. Королівські привілеї на магдебургське право. Зв'язок міста та околиць. Основні особливості магдебургським міст на правобережній та лівобережній Україні. Судочинство. Міський уряд: склад: у складі війта, бурмистра, райців, лавників; функції. *Saxon seu prava Polski Magdeburgskiy* Щербича і *Porzadek* Гроїцького. Адміністративні будівлі полкових міст — споруди: магістрату, ратуші, цехових будинків, шпиталів, судів, полкової та сотенної канцелярії, майдани, арсенали, цейхгаузи, тюрми, аптеки, магістратські шинки, гостинний дім, полковий архів.

Тема 6. Цеховий устрій міст XV-XVIII ст.

Історія утворення цехів. Західноєвропейські гільдії. Еволюція цехів. Поява цехового устрою на українських землях. Давньоруські цехи. Цеховий

устрій цехів за часів Литви та Польщі. Економічна функція цехів. Устрій організацій. Культурно-побутова специфіка цехів. Цішки та печатки. Конкурентна боротьба. Цехові устави. Цехи на українських землях XVIII-XIX ст. Тенденції розвитку цехів після промислового перевороту. Залишки цехової організації у XX ст. Цехи Полтавського полку XVIII ст.

Тема 7. Видатки та повинності міського населення Гетьманщини XVIII ст.

Закономірності видаткового аспекту діяльності міщан. Повинності ратушних, магістратських, відписних на царський двір і вільних військових посполитих. Повинності цехів: грошові сплати, натуральні поставки, різні роботи. Основні видатки з міщан, цехів були: драгунська суштентація, поштові видатки, збори на користь місцевої адміністрації (полковника, писарів, магістрату, вйту, бурмистрів, сторожів), стація, Гетьманська стація, збори з шинкування, ярмаркові збори, витрати на ралець, податки з диму, митні та орендні збори, податки з промислів, ремесла, землеробства. Різноманітні торгівельні та ярмаркові збори місцевого характеру. Тенденції та зміни у видатковій діяльності цехів у XVII-XVIII ст.

Основні дефініції курсу: архітектурна пам'ятка, бурмистр, військове поселення, вйт, городище, град, історичне місто, історичний ареал населеного міста, історичний населений пункт, магдебурське право, місто, образ міста, стація, фортеця, цех.

Література до курсу.

1. Антонович В. Українські міста // Розвідки про міста і міщанства на Україні-Руси в XVI-XVIII ст. — Львів: друкарня НТШ. 1904. — Ч.2. — С.309-383.

2. Багалій Д. Магдебургское право въ Львовберезной Малороссіи. // Журнал Министерства народного просвещения. — 1892. — №3 — Отд. 2. — С. 1-55.
3. Багалій Д. Магдебурзьке право на Лівобічній Україні.// Розвідки про міста і міщанство на Україні Руси в XV-XVIII в. — Львів: Друкарня НТШ,1904.— Частина II.— С. 387-442.
4. Брайчевський М. Коли і як виник Київ // Вибрані твори. - Нью-Йорк-Київ, 1999. - С. 127-128.
5. Верменич Я.В. Теоретико-методологічні проблеми історичної урбаністики. // УІЖ. — 2004. — №3. — С.21-39.
6. Вечерський В. Архітектура й містобудування України доби Гетьманщини. Автореф. дис.... канд. архітектури. – К., 2001.
7. Вечерський В. Плани міст Гетьманщини і національне містобудування //Пам'ятки України. — 1996. — №2. — С.66-77.
8. Вечерський В. Поминальник української архітектури. //Пам'ятки України. — 1992. — №2-3. — С.65-67.
9. Вечерський В.В. Містобудівельний розвиток Полтави за доби Гетьманщини. //Козацькі старожитності Полтавщини. Вип. 1.-Полтава:Криниця,1993.-С.26-44.
- 10.Винокур І., Петров М. Про час заснування Кам'янця-Подільського: дискусійний аспект // Краєзнавство. - 1999. - № 1-4. - С. 10-21.
- 11.Голикова Н.Б. Очерки по истории городов России конца XVII – начала XVIII в. — М.: Из-во Московского ун-та, 1982. — 216 с.
- 12.Греков Б.А. Киевская Русь. - М., 1949.
- 13.Гуржій О.І. Заїмка землі й вільні військові села та містечка в загальному розвитку аграрних відносин на Лівобережній Україні (друга половина XVII — перша половина XVIII ст.) // Історія та історіографія України. — К. : наукова думка, 1985. — С. 58-66.
- 14.Дашкевич Я. Ще раз про слова "пам'ятка" і "пам'ятник" // // Пам'ятки України.. - 1987. - № 3, - С. 20-22.

15. Дзюба О. Українці в європейських містах: адаптація до життя в нових соціумах (XVIII ст.) // Соціум. альманах соціальної історії. — К., 2003. — Вип. 3. — С. 55-62.
16. Жданович А. Архитектура белорусских и украинских городов Речи Посполитой: организация и анализ информации в базах данных // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. - К., 2001. - С. 388 - 390.
17. Жуковський М. Про літочислення населених пунктів України, заснованих запорозьким козацтвом // Історія України. Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей). - Вип. 16. - С. 264 - 270.
18. Заремба С.З. Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність. - К., 1996.
19. Иванюк Я.Г. Города-крепости Левобережной Украины и их роль в ходе Северной войны. // ТДС научной конференции, посвященной 275-летию Полтавской битвы (26-27 июня 1984 г.). — Полтава, 1984. — С. 27-29.
20. Історія міст і сіл Української РСР. - К., 1969.
21. Кавун М. Актуальні питання літочислення міст Півдня та Сходу України // Історія України. Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей). - Вип.16. - К. - Донецьк, 2001. - С. 262.
22. Катаргіна Т.І. інтеграція пам'яток історії та культури в структуру індустрії туризму (зарубіжний досвід) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей). - Вип., 17. - К., Донецьк, 2001. - С. 273 - 280.
23. Клименко Пилип Місто й територія за Гетьманщини 1654-1764. — К.: З друкарні УАН, 1926. — 63 с.
24. Коваленко О.В. Закономірності розпланування вулиць пізньосередньовічного міста (за матеріалами Полтави XVII-XVIII ст.) // Проблемы истории и археологии Украины. — Харьков, 2001. — С.135-136.

25. Колосок Б. Про поняття "пам'ятка архітектури" і "пам'ятка містобудування" // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. - Вип. 17.- К.-Донецьк, 2001.- С. 260 – 263.
26. Компан Е.С., Маркина В.А. О некоторых особенностях социально-экономического развития городов Правобережной и Левобережной Украины в XVII-XVIII вв. // Города феодальной России. Сб. статей. — М.:Наука, 1966. — С. 350-361.
27. Компан О.С. Міста України в 2 половині XVII ст. — К.: Вид-во АН УРСР, 1963.
28. Конвенции и рекомендации ЮНЕСКО по вопросам охраны культурного наследия. Сб. документов. – М., 1990.
29. Крижицький С.Д., Зубар В.М., Русяєва А.С. Античні держави Північного Причорномор'я// Україна крізь віки. - Т.2. - К., 1998. - С. 84, 139 - 140.
30. Круглова Т.А. Экономическая структура городских хозяйств Левобережной Украины в XVIII в. (по материалам Генеральной описи 1765-1769 гг.) — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1989. — 175 с.
31. Кучера М.П. До питання про традиції оборонного будівництва Київської Русі в дерев'яній архітектурі XV-XVII ст.// Середні віки на Україні. — К: Наукова думка, 1973. — 163 с.
32. Лавров В.А. Развитие планировочной структуры исторически сложившихся городов. — М.: Стройиздат, 1977. — 176 с.
33. Лемюгова В.П. Формирование восточнославянской ойконимии в связи с развитием типов поселений. — Минск.: Наука и техника, 1983. — 39 с.
34. Лихачев Д. Заметки о русском // Советская культура. - 1988. - 27 августа.
35. Методические рекомендации по исследованию историко-культурного наследия в городах Украины. - К., 1982.

36. Михайлина П.В. З історії соціально-економічного життя українських міст (кінець XVI- 1 пол. XVII ст.) //УІЖ. — 1969. — №11. — С. 66-73.
37. Михайлина П.В. Міста України в добу феодалізму. — Чернівці: Чернівецький держ. університет, 1971. — 114 с.
38. Мицик Ю.А. Про необхідність перегляду дат заснування міст України // Краєзнавство. - 2000. - №9 1-2. - С. 78-80
39. Пляшко Л.А. Подорож до міста XVIII ст. — К.: Наук. думка, 1980.
40. Пляшко Л.А. Стародавня територія міста, як історична пам'ятка. //УІЖ. — 1967. — №12 (8?). — С. 117-121.
41. Праці Центру пам'яткознавства. - Вип. 1. - К., 1992.
42. Прибега Л.В. До питання морфологічного аналізу пам'яток архітектури // Праці Центру пам'яткознавства. - Вип. 3. - К., 2001. - С. 35.
43. Прибега Л.В. Міжнародна охорона історико-культурної спадщини // Праці Центру пам'яткознавства. - Вип. 1 - С. 46 - 47.
44. Птуха М.В. Очерки по статистике населения. - М., 1960.
45. Раппопорт П.А. Древние русские крепости, М., 1965.
46. Русанівський В. Усе ж таки пам'ятка // // Пам'ятки України - 1988. - № 4. - С. 25 - 26.
47. Сазонова Н.Е. К вопросу о сложении города// ВДИ. — 1988. — №2. — С. 60-65.
48. Седак А.И. Планировка и застройка исторических городов. — К.: Знание, 1981. — 54 с.
49. Тимофеенко В.И. Города Северного Причерноморья во 2 пол. XVIII ст. — К.: Наук. думка, 1984. — 217 с.
50. Тимофеенко В.И. Формирование градостроительной культуры на Украине: К своду памятников истории и культуры народов СССР.— К.,1986.
51. Тихомиров М.Н. Древнерусские города. — М., 1946.
52. Толочко П.П. Древнерусский феодальный город. — К.,1989.

53. Толочко П.П. Шляхи формування давньоруських міст // Археологія. — 1998. — №1. — С. 7-15.
54. Тронько П.Т. До питання про статус історичного міста // Історія України. Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей). - К., 1996.
55. Утвенко В. Податки та повинності міського населення Лівобережної України // Пам'ять століть. — № 2 (41) 2003. — С.57-63.
56. Ханко В.М. Містобудування на Полтавщині в XVII і XVIII ст. // Козацькі старожитності Полтавщини. — Полтава: Криниця, 1994. — Вип. 2. — С. 15-28.
57. Цапенко М.П. Архитектура Левобережной Украины XVII-XVIII ст. вв. — М.:Стройиздат, 1967. — 235 с.: іл.
58. Швидько А.К. Источники по истории городских поселений Левобережной Украины в отечественных архивохранилищах (2 пол. XVII – сер. XVIII вв.). — Дніпропетровськ, 1986. — 84 с.
59. Юшков С.В. Очерки по истории феодализма в Киевской Руси. - М.-Л., 1939.
60. Яловий В. Поріднені міста Києва: досвід і перспективи регіональної дипломатії // Всесвіт. - 2002. - № 5-6. - С. 137 - 141.